

O ZDRAVSTVENOJ I SOCIJALNOJ ZAŠTITI JUGOSLAVENSKIH POMORACA OD XIV DO XIX STOLJEĆA

Rafo FERI

NAJSTARIJI NAŠI POMORSKO-ZDRAVSTVENI PROPISI NALAZE se u srednjovjekovnim statutima naših primorskih gradova (Dubrovnik, Split, Trogir, Kotor, Budva, Šibenik, Skradin, Zadar, Senj, Rijeka), otoka (Korčula, Hvar, Brač, Pag, Rab, Krk, Cres), kao i istarskih gradova (Pula, Rovinj, Poreč, Piran, Kopar itd.). Skoro svi ti statuti potječu iz XIV, a dubrovački i korčulanski dapače iz XIII stoljeća. Uglavnom su pisani na latinskom jeziku, koji je u srednjem vijeku bio službeni jezik u čitavoj zapadnoj Evropi.

Osim tih statuta vrlo su važni i pravilnici raznih mornarskih bratovština na našem primorju, koje su predstavljale samo jedan dio brojnih bratovština. Osim religioznog one su imale i ekonomski karakter u vidu međusobnog potpomaganja, što je naročito važilo za zanatske bratovštine. Sve su one imale zadatak da pomažu svoje članove u slučaju bolesti, invaliditeta i starosti. Članovi bratovštine su se zvali bratimi, a taj naziv je sačuvan u imenu „Bratimske blagajne“, kako se do nedavna nazivao bolesnički fond rudarskih radnika.

Odredbe gradskih statuta i raznih bratovština predstavljale su jedinu zdravstvenu i socijalnu zaštitu naših pomoraca sve do konca XVIII stoljeća.

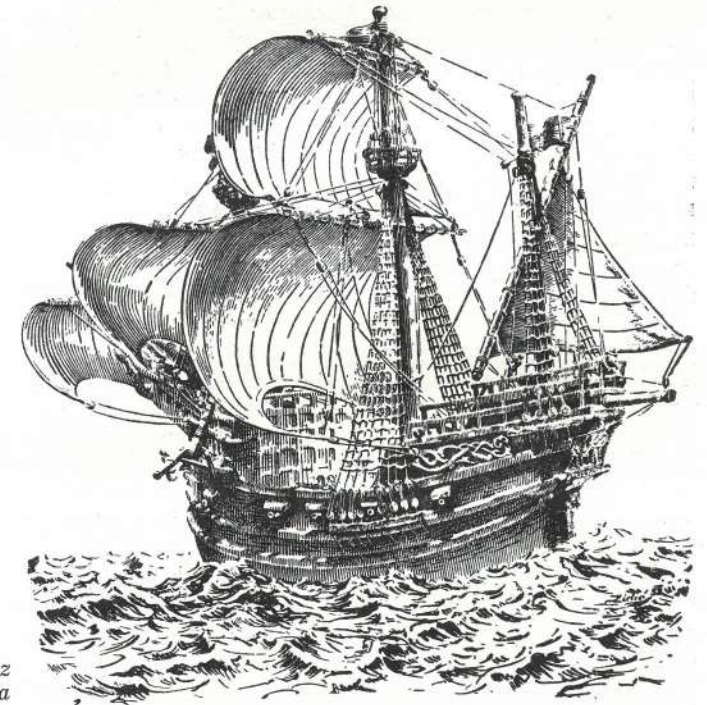
Od XIII do XIX stoljeća glavni problem javnog zdravstva bila je kuga, koja se često pojavljivala i izazivala strašna pustošenja. Epidemije su najčešće prodirale sa Levanta, osobito iz jugozapadnog dijela Arapskog poluotoka, gdje je bilo najveće leglo kuge. Od nje su mnogo stradali dalmatinski gradovi, — naročito Dubrovnik i Split, — jer su oni bili ne samo gušće naseljeni nego i saobraćajna središta u koje su stizale i turske karavane i trgovački brodovi sa Levanta. Otuda su dalmatinski gradovi u borbi protiv kuge morali da biju bitku na dvije fronte, na kopnenoj i pomorskoj.

Najstarija profilaktička mjera protiv kuge je bila paljenje zaraženih kuća sa svim inventarom i umrlim bolesnicima. Prva racionalna mjera je bila izolacija koja se obično provodila na malim otocima duž naše obale. U zdravstvenim mjerama prednjačio je Dubrovnik, koji je uveo karantenu još u XIV stoljeću, i to nekoliko godina prije glavnih mediteranskih luka, kao što su bile Marsilja i Genova.

Na svojoj historijskoj sjednici od 27. jula 1377, Veliko vijeće malene Dubrovačke Republike donosi zaključak, da „nitko tko dolazi iz okuže-

nih krajeva ne smije biti primljen u Dubrovnik, niti u njegovo okružje, ako prije ne izvrši raskuženje od mjesec dana na otočiću Mrkanu ili Cavtatu“. Na tu odluku se u početku gledalo s velikim nepovjerenjem tako da je u Velikom vijeću Dubrovačke Republike primljena samo sa jednim glasom većine, tj. sa 34 glasa od ukupno 67 prisutnih vijećnika.

Na istoj sjednici je donesen zaključak, kojim se zabranjuje da itko iz Dubrovnika ili iz njegovog okružja posjećuje kontumirane na Mrkanu ili Cavtatu, a kao kazna za prekršitelje određivalo se, da i oni moraju ostati u kontumaciji mjesec dana. Istovremeno je donesena i odluka da posjetioci ne mogu donositi hranu ni druge potrepštine kontumiranim bez dozvole odgovornih službenika, a to je nehotice dalo mogućnost za širenje infekcije.

Dubrovački jedrenjak iz
XVI stoljeća

Dvadesetogodišnje iskustvo sa karantenom na Mrkanu i Cavtatu uvjerilo je Dubrovčane, da uspjeh preventivnih mjera u prvom redu zavisi od ispravnosti sanitarnih službenika, pa je god. 1397. donesen stroži propis o izboru službenika za kontrolu nad izvršavanjem propisanih mjera (Liber Viridis, Cap. 51). Istovremeno se ne spominje više Cavtat kao mjesto izolacije već samo otočić Mrkan, a kontumiranim se ostavljala sloboda izbora hoće li poći na Mrkan ili u samostan na Mljetu. Ako uzmemo u obzir da je Mrkan maleni otočić u stvari stijena, na kojemu je moglo biti improvizirano par daščara, a da se naprotiv samostan na Mljetu nalazio u velikoj zidanoj zgradi na šumovitom otočiću i slikovi-

tom jezeru, — onda je razumljivo da je većina putnika birala drugu soluciju. To je Dubrovčanima i konveniralo, jer je mljetski samostan od Dubrovnika bio udaljen 40 km morskim putem dok su Cavtat i Mrkan bili udaljeni 11 kilometara. Zato je ovaj propis u Velikom vijeću primljen skoro jednoglasno, tj. sa 62 protiv 3 glasa. Istovremeno je bila zabranjena svaka trgovina sa okuženim mjestima i uvedena stroga kontrola nad stranim brodovima.

Privremeni lazareti na Mrkanu i Mljetu nisu bili dovoljni tim više, jer u njima sumnjivi i okuženi nisu bili potpuno odijeljeni. Osim toga udaljenost od Dubrovnika bila je pogodna samo za izolaciju brodova, ali za bolje građane iz Dubrovnika prevoz je bio praktički nemoguć, jer bi veći dio bolesnika umro još za vrijeme transporta. Zato je godine 1466, — sa 103 glasa protiv 3, — određeno da se u blizini grada, ali na strogo izolovanom mjestu, podigne lazaret, koji će primati ne samo sumnjive nego još više i bolesne, koji nisu mogli daleko putovati. U tu svrhu je izabran položaj na Dančama, koji je bio na kamenom i isturenom terenu, neposredno uz more i potpuno izvan saobraćajnih puteva, a jedva pola kilometra udaljen od gradskih vrata. Tom prigodom je bilo određeno, da se na tom terenu podignu dvije zgrade, jedna za sumnjive, a druga za okužene. Osim toga je lazaret imao vlastitu cisternu i kapelu sa grobljem, a sve je to sa kopnene strane bilo opasano zidom visokim 5, a drugim 70 lakata. Na tom ogradnom zidu bila su samo jedna vrata, sa dobro osiguranom bravom, ključem i stražarima, kako je izričito naredila dubrovačka vlada (*Liber croceus*, chart. 25).

Međutim, ni taj lazaret nije zaustavio širenje kuge, pa je nakon 70 godina odlučeno da se sagradi novi lazaret na otoku Lokrumu sa pretpostavkom, da će izolacija na otoku biti uspješnija. Ali ni ovaj lazaret nije odgovarao, pa je oko god. 1590. sagrađen još jedan lazaret na Pločama, koji je do danas sačuvan. Ovaj je bio najpraktičniji, jer je prostorno bio daleko veći od ostalih, pa je u karantenu mogao da primi ne samo ljude nego i robu. Osim toga lazaret na Pločama nalazio se između glavne ceste za Bosnu i gradske luke, pa je pretovar robe na lađu i obratno mogao da se vrši izvan gradskih zidina.

U XVII stoljeću raskušivanje u Dubrovniku se vršilo na slijedeći način: 1) roba, a osobito vuna, provjetravala se i čistila; 2) putnici su morali da izdrže kontumaciju u lazaretu; 3) kontumacija brodova vršila se na sidru, obično kod Lokruma. Ulaz u gradsku luku je bio zatvoren verigama, a četiri naoružane feluke (brzi brodovi) stalno su patrolirale dubrovačkim vodama, i to dvije od Molunta do Vratnika, a dvije uzduž poluotoka Pelješca.

Kontumacija ili karantena u lazaretu obično je trajala mjesec dana, a u opasnijim situacijama produljivala bi se na 40 dana. S druge strane, kad bi se epidemija smirila, znala bi se ta granica sniziti na 20, pa i na 10 dana. Za brodove, koji su dolazili iz mletačke Dalmacije, s kojom je Dubrovnik bio u uskom kontaktu, zakonom nije bila predviđena nikova kontumacija, mada u iznimnim slučajevima nije bila isključena.

Skoro istovremeno sa gradnjom dubrovačkog lazareta na Pločama u Splitu je izgrađen još veći lazaret u gradskoj luci, koji je imao istu funkciju kao i dubrovački. Na prijedlog splitskog Židova Rodriga splitski lazaret sv. Roka je bio širih razmjera, a imao je svrhu da zaštiti

Split od prenosa kuge iz Bosne, s obzirom na nastojanja da se jedan dio trgovine između Bosne i Dubrovnika svrati na Split. Oko god. 1600. Split je dobio redovnu trgovačku vezu sa Bosnom, ali je istovremeno došla i kuga, koja je kroz kratko vrijeme pomorila dvije trećine pučanstva. Iako je splitski lazaret bio veći od dubrovačkog, imao je taj nedostatak, što ulaz prema kopnu nije bio izvan nego unutar gradskih zidina. Naprotiv, oba lazareta tj. i u Splitu i u Dubrovniku, imali su s mora direktan pristup za brodove.

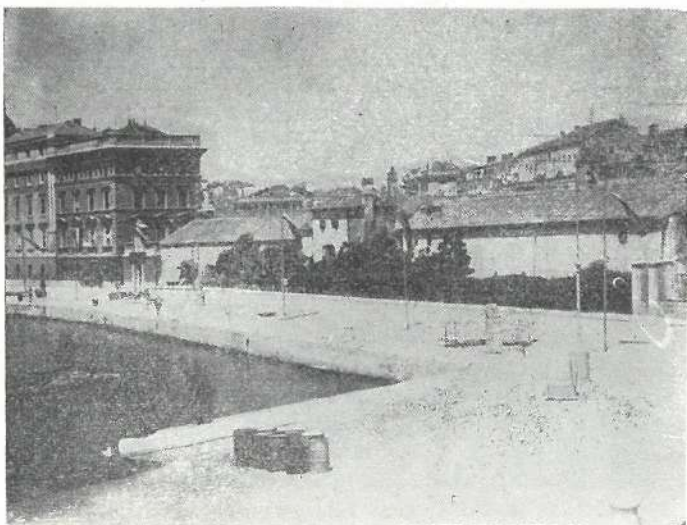
Današnji izgled dubrovačkog lazareta iz XVI stoljeća, na Pločama

Kuga je harala i po drugim mjestima Dalmacije, ali te epidemije nisu ni izdaleka bile tako porazne kao u Dubrovniku i Splitu. U manjim mjestima, gdje je bio slabiji trgovački promet, postizali su se izvjesni uspjesi podizanjem lazareta na malim otočićima nedaleko ugroženih gradova. Tako je god. 1529. podignut lazaret na otočiću Gališniku pred Hvarom, a god. 1623. podignut je lazaret za Boku na otočiću Sv. Gabrila (*Stradioti*). God. 1649. podignut je lazaret na poluotoku Mandalini kod Šibenika, a god. 1678. na otočiću Galovac kod Zadra. Naravno da je osim tih lazareta uzduž naše obale bilo i drugih manjih lazareta, većinom improviziranih. Tako je u XVI stoljeću bio improviziran mali lazaret na otočiću Crkvici kod Malog Stona.

U borbi za zaštitu zdravlja svojih građana Dubrovnik je bio najuporniji i najkonzekventniji. On je nadživio svoju suparnicu Veneciju za 10 godina, ali i za to vrijeme, — dok je pitanje njegovog daljnjeg opstanka bili vrlo kritično, — on je bezobzirno provodio strogo profilaktične mjere. Kad je god. 1804. došla vijest, da se pojavila nova epidemija kuge u zapadnom bazenu Mediterana, i kad je 2. XI 1804. stigao iz Španije u Gruž Glavičev brod, ali bez kapetana, jer je ovaj umro od kuge, dubrovačka je vlada naredila, da se brod u Gružu potopi i drži pod vodom 8 dana, a isto je primijenila i na dva druga dubrovačka broda, koja su tokom istog mjeseca stigla iz Španije. Tom prigodom je za ubuduće

bilo određeno, da svi brodovi koji dolaze iz Španije moraju izvršiti kontumaciju u luci Polači na Mljetu, i to pod nadzorom dvaju senatora dubrovačkih, koji su za to vrijeme morali stanovati i jednoj trabakuli u istoj luci.

Profilaktične mjere protiv kuge bile su začetak ne samo pomorskog saniteta nego i lučko-redarstvene vlasti. Dapače je borba protiv kuge neko vrijeme predstavljala skoro jedinu zadaću pomorskog saniteta i lučkih vlasti.

Splitski lazaret „Sv. Roko“ iz XVI stoljeća (snimak iz 1940)

O „liječenju kuge“ ne bi se moglo puno govoriti. Bolesnici sa plućnom kugom su umirali u 100% slučajeva, dočim je od onih sa bubonskom kugom obično umiralo samo dvije trećine oboljelih, dok bi jedna trećina ozdravila, — i taj omjer smrtnosti (letalitet) nikakvim sredstvima nije se mogao smanjiti. Prema tome se jedino radilo o njezi, koja je malo pomagala bolesniku, a teško ugrožavala osobe koje su tu njegu vršile. Stoga je interesantno, da je god. 1462. dubrovačka vlada za službu u lazaretu uzela 20 žena, koje su preboljele kugu, jer „da je za njih manja pogibelj infekcije“. Sigurno je, da su one imale izvjesno iskustvo u tome radu, ali je tu daleko više pomogao njihov „stečeni imunitet“, koji se onda tek naslućivao.

Godine 1526. za vrijeme kuge u Kotoru i Dubrovniku kotorski liječnik Ivan Medini protiv kuge preporuča slijedeća sredstva: 1) vađenje krvi; 2) rezanje bubona; 3) 6 vrsti peroralnih lijekova (prema izboru) u formi prašaka, pilula ili tekućine, a bili su kombinovani od 3, 5, 9, 11, 13, pa dapače i od 23 lijeka. To je bilo doba, kad se vjerovalo u višestruke kombinacije lijekova s pretpostavkom da će bar jedan od njih donijeti kakovu korist. God. 1790. zadarski kapucin Nikola Busotti objelodanio je dapače neke himne i molitve, koje treba pjevati i moliti za vrijeme kuge.

Interesantna je jedna mala knjižica „o liječenju i zaštiti od kuge“ pomoću trljanja maslinovim uljem, koju je napisao fra Luiggi iz Pavije na temelju iskustva stečenog u bolnici sv. Antuna u Smirni. Ona je na talijanskom i njemačkom jeziku izišla u Beču 1797, srpskom (ćirilicom) 1799. u Kotoru, te hrvatskom 1816. u Zadru, a važnost te metode ističe i A. A. Frari u jednoj svojoj radnji god. 1847. Knjižice izdane u Kotoru i Zadru bile su namijenjene našim pomorcima i trgovcima koji su zalazili na turski teritorij, pa su zato i bile pisane našim jezikom.

Osim kuge još jedna prenosna bolest, malarija, ušla je u statute naših primorskih gradova. Ona je obično harala u Metkoviću i oko ušća Neretve, gdje je bila endemična. Domaće pučanstvo se od nje nije moglo braniti, jer se u to vrijeme nije znalo, da se ona prenosi posredstvom komaraca, mada se znalo da i najkraći boravak u močvarnim predjelima može da bude uzrok malarije. Od starih dalmatinskih gradova najbliži je ušću Neretve grad Korčula, koji god. 1420. u reformacijama svog statuta najstrože zabranjuje da ijedan Korčulanin od polovine maja do polovine septembra ide u predio koje nezdrave rijeke, prvenstveno Neretve, a isto tako ni u čitavo Albansko primorje, od Ulcinja do Valone. Vrijeme od maja do septembra poklapa se s vremenom kad se legu anofelesi, iako se onda nije znalo, da su oni prenosioci malarije.

Socijalno osiguranje u današnjem značenju te riječi nije postojalo, ali je u pomorstvu silom prilika postojala obaveza besplatnog liječenja za vrijeme dok brod plovi. Zato su kapetani od vajkada morali poznavati glavne elemente prve pomoći za oboljele na brodu, a na većim brodovima bilo je i stalno namještenih ljekara ili kirurga, posebno u Dubrovniku. Iako možda izgleda nemoguće, da je Dubrovnik mogao raspolagati sa tolikim brojem liječnika, da bi mogao osigurati zdravstvenu zaštitu za svoje brojne brodove, to nam postaje razumljivo ako uzmemo u obzir, da je dubrovačka bratovština kirurga (tzv. barbira) početkom XVI stoljeća imala 117 članova, i da svi oni nisu mogli naći zaposlenje u samom Dubrovniku. Osim toga su i u Engleskoj službu brodskih liječnika vršili tzv. barbira kirurzi (barber surgeons), s tom razlikom, što se u Engleskoj ti brodski ljekari pojavljuju tek u XVI stoljeću, dok se u Dubrovniku spominju dva stoljeća ranije.

Dubrovački statut iz god. 1272. u svojoj knjizi VII govori gotovo isključivo o pomorstvu, pa u 23. poglavlju te knjige kaže: 1) ako se koji mornar razboli prije negoli brod napusti dubrovačku luku, ne može ostati na brodu; 2) ako se koji mornar razboli izvan Dubrovnika i iskrca bolestan u kojem mjestu, ima pravo na dio plate i druge troškove, kao i ostali mornari; 3) ako se brod povraća u mjesto, gdje je iskrcao bolesnog mornara, i nađe ga zdravog, ovaj može opet da se ukrca ako on to želi, i ako brod nije uzeo drugog mornara na njegovo mjesto.

U XVI stoljeću dubrovačka vlada je izdala dva „Pravilnika o dužnostima mornara“, ali se u njima ne govori o pravima mornara a isto tako ni u „Pravilniku za nacionalnu plovidbu“ iz XVIII stoljeća. Jedino je interesantno, da je pri koncu ovog pravilnika dodan član, kojim se određuju relacije plaća pojedinih struka na brodu.

Na kopnu su zdravstvenu i socijalnu zaštitu za mornare obavljale razne bratovštine, koje su od XVI do XVIII stoljeća predstavljale posljednje utočište za mornare, koji su ostali bez sredstava i bez rada.

U Splitu je god. 1349. osnovana bratovština mornara, koja je obuhvatala i manje brodovlasnike, a bila je vezana uz crkvu sv. Nikole od Zdorija. Osim toga u svakom mjestu, gdje je bilo više mornara, računa se da su postojale i njihove bratovštine.

U Kotoru bratovština mornara je osnovana 1463, koji su do tada bili u sastavu bratovštine „kalafata i drvodjelaca“. Današnje društvo „Bokeljska mornarica“ predstavlja relikv negdašnje bratovštine kotorskih pomoraca. U Korčuli 1623. je osnovana bratovština brodograditelja, odnosno drvodjelaca i kalafata, koja je za svog zaštitnika uzela sv. Josipa. U Makarskoj je postojala zajednička bratovština mornara i ribara, koja je za patrona imala apostola Petra. Ove tri bratovštine su običavale svake godine posebnim priredbama slaviti pobjede svojih mornara, i to u Kotoru nad Genovežanima, u Korčuli nad Saracenima, a u Makarskoj nad Turcima.

U Dubrovniku mornari nisu imali zasebnu bratovštinu, pa su se pomorci obično okupljali u bratovštini trgovaca. Ova je god. 1432. uzela za svog zaštitnika sv. Petra i sv. Antuna, po kojemu su njeni članovi bili prozvani Antonini. Međutim prvi začetak ove bratovštine potiče iz XIV stoljeća, kad je ova bratovština bila vezana uz crkvicu sv. Nikole na Prijekomu. Osim toga je u Dubrovniku postojala bratovština sv. Josipa, koja je obuhvatala brodograditelje i ostale drvodjelce, a bila je vrlo jaka.

Ostale mornarske bratovštine ne navodimo, iako ih je u Dalmaciji bilo dosta, kako to navodi „Zbirka pomorskih zakona“, koja je izišla u Trstu god. 1885, u nakladi ondašnje Pomorske vlade. Govoreći o mornarskoj bratovštini sv. Nikole u Trstu, autor navodi, da takovih bratovština nema u Istri, a da su naprotiv u Dalmaciji od davnih vremena postojale bratovštine sv. Nikole sa svrhom pomaganja pomoraca.

U srednjem vijeku su bratovštine bile dosta samostalne, pa su katkada na svojim sastancima znale kritizirati crkvene i političke vlasti. Radi toga su neke postale sumnjive, — a bilo je pojedinih slučajeva i otvorenih simpatija sa hereticima, — pa je Tridentski koncil naredio strožiji nadzor nad bratovštinama. To nepovjerenje prema bratovštinama u našim krajevima je bilo pojačano i stoga, što su puk i seoski kler bili glagoljaški, i što visoki predstavnici crkvene i političke vlasti često nisu razumjele taj jezik. Ta diferencija je bila osobito izražena u Istri, pa se bratovštine tamo nisu mogle razvijati.

Radi boljeg uvida u unutarnju organizaciju ovih bratovština osvrnut ćemo se detaljnije na mornarsku bratovštinu sv. Nikole u Splitu, čija je matrikula (pravilnik) u cjelini sačuvana. Po Grgi Novaku, njihova je matrikula sastavljena god. 1349, a potvrđena od gradskog kneza u Splitu dne 27. V 1521, koji je toga dana prethodno saslušao bratimskog župana i veliki broj mornara te bratovštine („*audito gastaldione cum multis marinariis suplicante nomine confraternitatis capitula antescrupta confirmari debere, tanquam justa et honesta*“). Ova stara bratimska matrikula ima 30 poglavlja ili kapitula, od kojih su sa aspekta socijalne zaštite najvažniji slijedeći:

Kad bratim umre, u njegovom sprovodu moraju sudjelovati svi članovi bratovštine pobožno noseći u ruci goruću svijeću od 6 unča težine.

Svi bratimi, koji se nađu na kopnu, moraju da dođu u kuću umrlog prije križa i popa, i da oni, koje odredi župan, nose mrtvo tijelo u crkvu (Kapitul 3).

Ako bi koji član bratovštine ostario i obolio, a bio siromašan, bratimi su bili dužni da ga pomažu, koliko mogu, prema rješenju župana, sudaca i većine bratima, kako budu najbolje znali (Kap. 7/I).

Ako bi koji bratim zbog duga bio bačen u tamnicu i ne bi imao čime da plati, bratimi su dužni da mu pomognu da plati dug, ukoliko to riješe župani, suci i većina bratima (Kap. 7/II).

Ako bi koji bratim imao kćeri za udaju, koje su dobrog vladanja, a zbog siromaštva ne mogu da se udaju, bratimi su dužni pomoći da se opreme, ukoliko to riješe župani, suci i većina bratima (Kap. 8).

Ako koji bratim bude bolestan, ostali bratimi su dužni da ga posjećuju i liječe, i da stoje uza nj, ako je ovaj toliko bolestan, da je pogibelj smrti (Kap.19).

Nijedan brodovlasnik ne može otpustiti sa broda mornara nego samo po povratku u ono mjesto, gdje ga je ukrcao, osim ako se obe strane drukčije sporazumiju. Isto tako ukrcani mornari ne mogu da napuste brod, sve dok ga ponovo ne privežu uz onu obalu odakle su ga odvezli (Kap. 24).

U slučaju da mornar na putu pogine, po splitskom statutu (iz god. 1312) njegovi naslijednici imaju pravo na njegovu plaću za cijelo ugovoreno putovanje.

Interesantna je naslovna strana matrikule splitske mornarske bratovštine, koja simbolično prikazuje članstvo bratovštine, okupljeno oko svog sveca zaštitnika. Prema naslikanim likovima članova izgleda, da se s desna zaštitniku nalaze muškarci odnosno pomorci, a s lijeva njihove žene i udovice, barem u prvim redovima. To bi se slagalo s činjenicom, da su pomorci često bili odsutni dulje vremena tako, da su žene često zastupale glavu obitelji, mnogo češće negoli u obiteljima ljudi drugih zanimanja.

Na slici je prikazano 36 članova, ali pošto je slika simbolična, vjerovatno ih je bilo mnogo više. Spisak njihovih imena nije sačuvan, ali za neke od njih možemo doznati indirektno iz splitskih notarskih knjiga iz druge polovine XIV stoljeća, koje su slučajno sačuvane i nedavno objavljene u izdanjima Gradskog muzeja u Splitu. To su pomorci: Stanoje Kosanić, Vukac Drašković, Petar Prvošev, Tvrtko Vitković, Radoš Mladošević, Mirsa Berković, Grube Cvitkov, Marko Migilić, Radoslav Vitić, Stanoje Babić, Obrad Miloslavić, Dekoj Vukojević, Marin Grizoluk, Petar Prvišić, Dujam Stanojević, Dragan Budojević muž Mare, Novak muž Vele, Tolin muž Dobrice, Ilija muž Stane itd.

U navedenim knjigama je sačuvan i jedan ugovor o izučavanju pomorskog zanata, koji je bio sklopljen dne 15. X 1368, tj. prije šest stoljeća. Tim ugovorom se Stojak Milčić iz Bosne obavezuje da će za tri godine služiti Grubu Cvitkova po moru i kopnu s tim, da ga izuča u pomorskom umijeću, a Grube Cvitkov, koji je bio pomorac i patron (vlasnik broda), obavezuje se da će ga dobro i ispravno podučavati, te hraniti i odijevati. Nakon trogodišnjeg rada majstor se još obavezuje, da će mu osim stare robe dati i jednu novu kompletnu odjeću i obuću, te i u gotovom novcu 10 „malih libara“. Tako su po prilici izgledale naše

prve pomorske škole, odnosno naš najstariji odgoj pomorskog podmlatka, prema uobičajenim principima svih zanatskih bratovština.

Na mjesto brojnih i raznih zdravstvenih propisa u statutima naših primorskih gradova, koncem XVIII stoljeća donesen je jedan sveobuhvatni zakon, koji je ubrzo potom važio za čitavu istočnu obalu Jadranskog mora. To je bio tzv. „Politički edikt za trgovačku mornaricu“, koji je 1774. izdala Marija Terezija, i koji je u početku važio samo za Tršćansko primorje od Soče do Miljskog zaljeva, te za Hrvatsko primorje od Opatije do Karlobaga. Nakon pada Venecije god. 1797. Istra i Dalmacija su privremeno ušle u sklop Austrijske carevine, pa je pomenuti edikt te godine proširen na Istarsko i Dalmatinsko primorje. Na Dubrovačko primorje se proširio tek nakon pada Dubrovačke Republike 1808, odnosno nakon pada Napoleonove Ilirije 1814, a u Crnoj Gori je dobio zakonsku snagu god. 1878. na temelju međunarodnih ugovora.

Ovaj pomorski edikt predstavlja bazu savremenog pomorskog saniteta na našim obalama pa je za nas važan ne samo njegov sastav nego i njegovi izvori. Edikt je izradila Pomorska uprava u Trstu, odnosno njezin pravni savjetnik Ricci, koji je na tome radio oko dvadesetak godina. U jednom izvještaju o tom ediktu Ricci navodi, da je u tu svrhu produčio razne pomorske zakone, u prvom redu francuski zakon „Ordonance de la marine“ iz god. 1681. od Valina, te noviji toskanski zakon, koji je također izrađen prema francuskom. Sigurno je da je Ricci među raznim pomorskim zakonima, koje je pregledao, imao pred sobom i pomorske zakone nekih gradova na Jadranskom moru, u prvom redu Dubrovnika.

Za vrijeme svog rada Ricci je više puta slao izvještaje i prijedloge Mariji Tereziji, i od nje dobivao uputstva. Pošto je lični liječnik Marije Terezije bio Holanđanin Van Swieten, smatra se da je on autor njenih uputstava tim više, što je poznato da je Van Swieten god. 1770. izradio i „Uredbu o mjerama opreznosti za zaštitu narodnog zdravlja“, odnosno o uređenju sanitarnih kordona prema turskoj granici. Dajući uputstva direktorima kantumaca, u članu 11, on preporučuje dezinfekciju monete u vreloj vodi, pisama u pari vrelog octa, marljivo pranje rublja, i provjetranje odeće. Jednaka se dezinfekcija vršila i u Dubrovniku oko polovine XVII stoljeća, a posebno za poštanska pisma i robu.

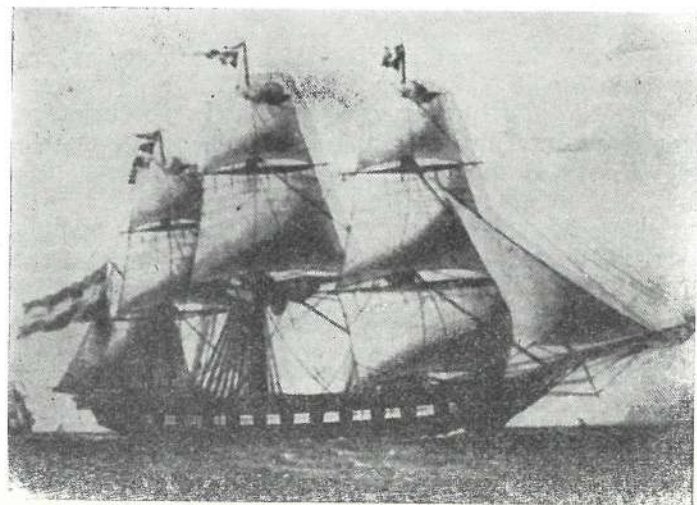
Prema tome Pomorski edikt Marije Terezije predstavlja zakon međunarodnog karaktera, na koji se treba detaljnije osvrnuti.

U početku, edikt je obuhvaćao samo Tršćansko i Hrvatsko primorje. Uprava pomorstva se nalazila u Trstu, a njene ispostave u Rijeci, Senju, Bakru i Karlobagu (Čl. 1/I i 2/47). Kad je u djelokrug tršćanske uprave došlo čitavo primorje od Soče do Budve onda je duž naše obale broj ispostava znatno povećan.

Između ostalih edikt je sadržao odredbu, da se kapetan ili vođa broda ima snabdjeti jednom kutijom lijekova (priručnom apotekom) za uporabu u korist brodske posade (Čl. 2/18). Ovaj propis je god. 1875 izmijenjen tako da je određeno da budu tri razne veličine tih kutija sa određenom sadržinom, prema broju osoba i daljini putovanja, a u svrhu da brodska posada odmah dobije potrebnu pomoć barem djelomičnu. Za nadzor ovih mjera određeni su posebni službenici uz saradnju liječnika.

Kapetan ili vođa broda mora na brodu, odnosno u stivi, držati jednu mačku u svrhu zaštite broskog tereta od štete što bi mu mogli nanijeti

miševi, koji se obično zalegu na brodovima (Čl. 2/42). Ova je odredba vrlo važna zato, što su miševi bili glavni prenosioci kuge na brodovima. Korištenje mačaka u borbi protiv miševa na brodu bio je prvi početak deratizacije brodova, iako se još nije znalo, da su miševi mnogo opasniji za prijenos kuge negoli za oštećenje tereta. Ovom prigodom je interesantno spomenuti da mačka nije udomaćena u čitavoj južnoj Arabiji, gdje su inače bila glavna legla kuge.

Pelješki jedrenjak iz sredine XIX stoljeća

Kapetan ili vođa su bili dužni da, bez obzira na cijenu, prije odlaska nabave dovoljno hrane za posadu broda. S obzirom na kvalitet i kvantitet oni su se morali držati ne toliko općih običaja trgovačkih lađa, koliko posebnih ugovora i pogodbi (Čl. 2/18). Za čuvanje hrane bio je zadužen spremar ili dispensir, čija je dužnost bila svaki dan dijeliti hranu u običajene satove i kako je uglavljeno, i u obrocima što ih je odredio kapetan (Čl. 5/7).

Ako kapetan ili kojigod časnik, nadzornik tereta, trgovac ili mornar obole, spremar je dužan paziti, da bolesnik ne bude bez njege i prikladne hrane, pa je zato bio dužan da bolesnika svaki dan posjeti i o tomu izvijesti kapetana (čl. 5/11).

One, koji teško obole, ili budu ranjeni na službenoj dužnosti, kapetan može — privolom časnika — iskrcati na obalu, pa bilo to i u tuđoj zemlji, samo ako je naseljena i pitoma. Isti kapetan ima se pobrinuti, da iskracane bolesnike ili ranjenike preporučiti kojoj milostivoj i poštenoj osobi, a ima neokrnjeno pravo da troškove za njegu i drugo, uračuna u zajedničke ili zasebne troškove (Čl. 6/10).

Ako se u slučaju bolesti ili ozljede iskrcu kapetan ili vođa, onda će oni dobiti na ruke potreban novac za prehranu i njegu te za povratak kući (Čl. 7/5). Ako su pak ovi oboljeli ili bili ozlijeđeni svojom krivnjom, ili zbog neuredna života, onda nemaju pravo na nikakovu posebnu naknadu nego samo na zaostalu plaću (Čl. 7/7).

Dok je čitavo naše primorje bilo u sklopu Napoleonove Ilirije (od 1807 — 1814), bio je na snazi *Code Napoleon*, čija je druga knjiga posvećena pomorstvu, odnosno pomorskoj trgovini. Ti propisi nisu uveli bitne promjene u dotadanje zakonodavstvo, što se vidi iz slijedećih dvaju propisa:

Mornar se njeguje i liječi na račun broda i tereta, ako je ranjen u borbi protiv neprijatelja i gusara (Čl. 263. C. N.);

Ako je mornar napustio brod bez dozvole, i na kopnu bio ranjen, troškovi za lijekove i njegu padaju na njegov teret. Dapače ga kapetan može otpustiti (Čl. 264. C. N.).

Uzrok da između citiranih zakona nema velike razlike, ne leži samo u tome, što je Valinov zakon iz 1681. bio glavni uzor i za *Code Napoleon* i za *Edikt Marije Terezije*, nego još više činjenica, što svi evropski pomorski zakoni imaju zajednički prazvor u pomorskom zakonu otoka Rodi (Nomos Rodion Nautikos), iz prvih vjekova naše ere.

Nakon Napoleonove abdikacije god. 1814, Ilirske provincije dolaze u sklop Austrijske carevine, koja je na taj način prvi put u svojoj historiji zagospodarila s čitavim našim primorjem i njime vladala jedno puno stoljeće. Iako je Austrijska carevina po svom stanovništvu bila poluslavenska država, ona se uvijek držala neprijateljski prema slavenskim narodima. No slavenski narodi su imali i pod austrijskom vlašću jak upliv na javni život, osobito u autonomnim općinama i zemaljskim saborima. Osim toga, to doba XIX stoljeća karakteriše nagli uspon kulture i civilizacije u čitavoj Evropi, pa nikakav politički sistem nije mogao taj razvitak zaustaviti, a najmanje na našim obalama.

Iza velikih promjena, što su ih početkom XIX stoljeća izazvali francuska revolucija i Napoleonovi ratovi, u Evropi kao da je nastao neki zamor, da bi sredinom XIX stoljeća opet sve oživilo.

God. 1850. i 1851. izlaze dvije uredbe „o djelovanju pomorske uprave“, te „o organizaciji pomorsko—zdravstvene i lučke službe na našem primorju“. Koncem 1851. izlazi poseban „Pravilnik za upravu pomorskog saniteta“, u kom se između ostalog govori o potrebi pristajanja brodova samo u lukama gdje postoje pomorsko—sanitetski organi, radi bolje zdravstvene kontrole iskrcanih osoba, robe i životinja.

Koncem XIX stoljeća izgrađena su tri moderna lazareta: u Meljina-ma, Petrčanima kod Zadra i u Martinšćici kod Rijeke, ali kako bolesnika nije bilo to su nakon par decenija redovno korišteni za ljetovanje školske djece.

U posljednjem kvartalu XIX stoljeća pronađeni su uzročnici kuge, malarije i kolere. God. 1880, Laveran je otkrio uzročnika malarije u Alžiru, god. 1885. Koch uzročnika kolere u Indiji, a god. 1894. Yersin otkriva uzročnika kuge u Hong-Kongu. Ta otkrića omogućila su naučno usavršavanje profilakse i terapije spomenutih bolesti. Kad je otkriveno da su miševi glavni prenosioci kuge i da oni sa obale mogu doći na brod i preko konopa za vezu (lancane), mornari su u svim lukama, prigodom pristajanja brodova, na konope postavljali posebne cirkularne uređaje tzv. mišobrane ili paratope, tako da miševi ne mogu proći ni preskočiti. Gdje nije bilo mišobrana mornari bi uz konop špagom privezali draču.

Na koncu se želimo osvrnuti i na dalji razvoj socijalnog osiguranja, odnosno sudbinu naših mornarskih bratovština. Sin Marije Terezije, Jo-

sip II, god. 1783. u svom carstvu je zabranio bratovštine, ali su ove definitivno ukinute na čitavom našem primorju tek za vrijeme francuske okupacije, odnosno Napoleonove Ilirije (1807 — 1814). U Tršćanskom primorju su ti pomorski fondovi nastavili da djeluju pod imenom Pomorske zaklade (Istituto di marina) i pod nadzorom Pomorske vlade u Trstu. U Dalmatinskom primorju je takova zaklada osnovana god. 1820. pod imenom Pomorska uboška zaklada (Pii fondi di marina), koja je od 1922. radila paralelno sa novim zakonom o socijalnom osiguranju da koncem 1945. bude inkorporirana u Zavod za socijalno osiguranje, odnosno u sadanje opće osiguranje za slučaj bolesti, invaliditeta, starosti i smrti, koje označuje najviše dostignuće na polju socijalnog osiguranja.

LITERATURA

- ¹ Ferri R., More kao izvor zdravlja, Biblioteka Jadranske straže, Split, 1928. — ² Letica, Ferri R., Djelovanje klime našeg mora na čovečji organizam s osobitim obzirom na kupanje i sunčanje, zbornik „O klimatologiji našeg mora“, Zagreb, 1940. — ³ Ferri R., Zdravstveni propisi dalmatinskih statuta iz srednjeg vijeka, zbornik „Iz hrvatske medicinske prošlosti“, Zagreb 1954. — ⁴ Štefanić V., Bratovštine, Enc. Jug., Sv. II, Zagreb 1956. — ⁵ Gjelčić G., Le confraternite laiche in Dalmazia, e specialmente quelle di marinai, „Quarto programma della scuola nautica di Ragusa“, Dubrovnik 1885. — ⁶ Ferri R., Glavni medicinski problemi Dalmacije od VI — XIX stoljeća, Liječnički vjesnik, br. 9—10/57, Zagreb 1957. — ⁷ Ferri R., Kuga na brodovima, Jadr. Straža, br. 2/30, Split 1930. — ⁸ Jeremić R., Tadić J., Prilozi za zdravstvenu kulturu starog Dubrovnika, I — III, Beograd, 1938 — 1940. — ⁹ Sindrić I., Karantene i lazareti (u Dubrovniku), Pom. enc. svezak II, Zagreb, 1955, str. 555. — ¹⁰ Bazala V., Pomorski lazareti u starom Dubrovniku, „Dubrovačko pomorstvo“, Dubrovnik, 1952. — ¹¹ Gjelčić G., Istituzioni marittime e sanitarie della repubblica di Ragusa, Trieste, 1882. — ¹² Fisković C., Splitski lazaret, „Četiri priloga historiji grada Splita“, Muzej grada Splita, Split 1954. — ¹³ Frari A. A., Della peste e della pubblica amministrazione sanitaria, Venezia, 1840. — ¹⁴ Milošević M., Lazareti na Crnogorskom primorju, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, Kotor 1959. — ¹⁵ Glunčić P., Iz prošlosti grada Stona, SAN, Beograd, 1961, str. 115. — ¹⁶ Grmek M. D., Hrvatska medicinska bibliografija, Zagreb 1955, str. 44. — ¹⁷ Vojnović K., Bratovštine i obrtne korporacije u republici dubrovačkoj od XIII do XVIII stoljeća, JAZU, Mon. hist. jur. Slav. mer. Zagreb 1899. — ¹⁸ Berlot J., Brodski liječnik, Pom. enc., sv. IV, Zagreb 1957, str. 663. — ¹⁹ Brajković V., Bratovštine, Pom. enc., sv. I, Zagreb 1954. — ²⁰ Raccolta leggi ed ordinanze concernenti al sevvizio marittimo e portuale nella monarchia austro-ungarica. Vol. III, Trieste 1885, str. 675. — ²¹ Novak G., Split u Marulićevo doba, „Marulićev zbornik“, Split 1950. — ²² Rismondo V., Pomorski Split druge polovine XIV st. Notarske imbrevijature, Split 1954. — ²³ Tadić J., O pomorstvu Dubrovnika u XVI i XVII v., Dubrovačko pomorstvo, Dubrovnik, 1952. — ²⁴ Pomorski Godišnjak III god. Split 1929. — ²⁵ Basilio F., Origine e sviluppo del nostro diritto marittimo, Trieste 1914. — ²⁶ Grmek M. D., Hrv. med. bibliografija, Zagreb 1955, str. 190. — ²⁷ Von den Vorsichten, welche die Besorgung der Gesundheit von frenden Gränzen her betreffen, Wien 1770. — ²⁸ Mu-ljačić Ž., Pomorske i kopneno-pomorske poštanske veze starog Dubrovnika, „Naše more“ br. 1/63, Dubrovnik 1963. — ²⁹ Oesterreichische Seeverwaltung, Triest 1882, str. 49. — ³⁰ Bollettino delle leggi e degli atti del governo della Dalmazia, Zadar 1851. — ³¹ Andrees Handatlas, IV Auflage, Bielefeld und Leipzig 1899, Karte 13—14 (Verbreitung der wichtigsten Wild und Kulturtieren). — ³² Ferri R., O socijalnom osiguranju pomoraca, „Jadranska straža“ br. 3/30, Split 1930. — ³³ Convention internationale de Paris 1926, Repetitoire sanitaire maritime, Office International d'Hygiene Publique, Paris 1934.

HEALTH PROTECTION AND SOCIAL INSURANCE OF YUGOSLAV MARINES BETWEEN THE 14th AND 19th CENTURY

Rafo FERRI

The health protection and social insurance of Yugoslav marines from the 14th up to the 19th century consisted of certain regulations prescribed in the statutes of several littoral towns and marine fraternities. The date of these prescriptions are reported between the 14th and the 19th century.

Health protection was firstly presented by prophylactic measures against plague and prescribed principally the isolation of the patients and persons suspicious of contamination. For this purpose a quantity of lazarets were erected, mostly on little isles near the adriatic coast. Ships under quarantine had to be anchored in the proximity of a lazaret.

Ship's physicians appeared for the first time in the 14th century. The captain was authorized to disembark persons gravely ill or with infectious diseases under the condition to assure their nursing on the ground.

The seaments social insurance was secured by marine fraternities. According to a preserved matricula (statute) in the town of Split of the marine fraternity Saint Nicolas, the rights and duties of their members are regulated by thirty articles.

Towards the end of the 18th century, under the reign of Maria Theresia, a general law has replaced the old statutes. This law was proclaimed under the title „Politik edict of the commercial marine“ and had the validity at first only on the territory of Trieste and the Croatian coast. After the fall of Venice it was extended unto the whole yugoslav (illyrian) littoral which belonged, at that time, to the austro-hungarian empire. Among other regulations a prescription contains the order that every vessel must be provided with a box of main medicaments and must have on bord a cat for the extermination of mice. This prescription represents one of the first deratisation measures.

At the beginning of the 19th century the marine fraternities have disappeared and their funds were transmitted to a special organization „Pomorska uboška zaklada“ (Marine poor funds), controlled by the Marine Government at Trieste.

Health and social insurance of the yugoslav marines from the 20th century on bases on the principles of the social progress and needs of the contemporary life.

LA PROTECTION SANITAIRE ET L'ASSURANCE SOCIALE DES MARINS YUGOSLAVES DU XIVe AU XIXe SIECLE

Rafo FERRI

La protection sanitaire et l'assurance sociale des marins yougoslaves au XIVe jusqu'au XIXe siècle consistaient en un certain nombre de prescriptions contenues dans les statuts de quelques villes maritimes et confréries des marins. La date de ces prescriptions se rapporte entre le XIV et le commencement du XIXe siècle.

La protection sanitaire comprenait tout d'abord des mesures prophylactiques contre la peste et prescrivait en principe l'isolation des malades et de toutes les personnes suspectes de contamination.

Dans ce but, un nombre de lazarets fut créés, la plupart sur les petites îles voisines de la côte adriatique. Les navires en quarantaine devaient être, en général, encrés à proximité du lazaret.

Les médecins de bord n'apparaissent pour la première fois qu'au XIVe siècle. Le capitaine avait le droit de débarquer toute personne atteinte d'une maladie infectieuse ou grave sous condition d'assurer les soins nécessaire au malade sur la terre.

La protection sociale des marins a été assurée par les confréries des marins. Il existe à Split un matricule (statut) de la confrérie Saint Nicolas, lequel en trente articles rédige les droits et les obligations de ses membres.

Vers la fin du XVIIIe siècle, sous le règne de l'impératrice Marie-Thérèse, une loi remplaça les vieux statuts. Cette loi a été publié sous le titre „Edit politique de la marine commerciale“. Elle était en vigueur tout d'abord à Trieste et dans les régions de la côte croate, mais après la chute de Venise elle a été étendu sur tout le territoire de la côte adriatique resp. illyrienne, incorporé alors dans l'empire austro-hongrois. Parmi les divers règlements on trouve les prescriptions d'après lesquelles chaque navire devait posséder une boîte contenant les médicaments les plus nécessaires et, en plus, un chat dans le but de l'extermination des souris, ce qui représente une des premières mesures pour la dératisation des navires.

Au début du XIXe siècle, les confréries des marins s'éteignent et leurs fonds furent remis à une organisation spéciale „Pomorska uboška zaklada“ (Trésor des marins pauvres), contrôlée par le gouvernement naval, siégeant à Trieste.

L'assurance sanitaire et sociale des marins yougoslaves à partir du XXe siècle se conforment aux principes du progrès social et se basent sur les besoins de la vie contemporaine.